

УДК 340.142:342.9

А. В. Журавльов

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. За час проведення судових реформ у незалежній Україні стало зрозумілим, що проведення внутрішньої структурної перебудови судової гілки влади недостатньо для вирішення проблем судочинства, спричинених значною мірою недосконалістю норм матеріального й процесуального права. Підвищення якості судового захисту прав, свобод і законних інтересів особи є питанням, яке передбачає комплексний підхід у вирішенні. Одним зі складників його є проблема єдності судової практики, передбачуваності закону як елемента його якості.

Постановка завдання. З огляду на конвергенцію правових систем у світі доцільним є аналіз правової природи прецедентного права в країнах англо-американського та континентального права, а також судових рішень Європейського суду з прав людини. Маємо на меті дослідження поняття, структури й основних класифікацій судових прецедентів, а також особливостей їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визнання судових рішень і судової практики джерелами права постійно цікавила та продовжує цікавити вчених-юристів. Вивченням цього питання займались В.Е. Беляневич, П.А. Гук, Б.В. Малишев, М.І. Сірий, Т.М. Анакіна, Д.В. Кирилук, Л.А. Луць, С.В. Шевчук, О.Ф. Скакун та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. У країнах англосаксонської правової сім'ї судовий прецедент вважається джерелом права та є обов'язковим для застосування судами під час вирішення аналогічних справ саме завдяки доктрині *stare decisis* et *non quæta moere*, що перекладається як «дотримуватись того, що було вже вирішено, та не турбувати те, що спокійно» [6].

Ця доктрина ґрунтується на історичній тенденції формування загального права. За висловом американського судді Л. Генда, вона «являє собою монумент, що повільно вибудовувався, як кораловий риф, від маленьких надбудов предків, кожен із яких надбудував ті частинки, що були зведені їхніми попередниками, та у свою чергу залишав фундамент, на якому працювали його спадкоємці».

У «Юридичній енциклопедії» термін «правовий прецедент» тлумачиться як спосіб зовнішнього вираження й закріплення індивідуального правила поведінки, яке встановлюється компетентним органом держави для регулювання конкретної життєвої ситуації та стає загальнообов'язковим у регулюванні аналогічних конкретних життєвих ситуацій; потреба в прецеденті постає насамперед внаслідок наявності прогалин у праві [5, с. 77].

Становлення судового прецеденту як джерела права триває вже не одну тисячу років і ґрунтується на ідеї справедливості того судового рішення, яке не відрізняється від раніше прийнятого за збігу фактичних обставин справи, що розглядаються. У зв'язку із цим перші витоки цього правового феномена варто шукати в традиціях судочинства в Стародавній Греції, Стародавньому Римі, римському ци-

вільному праві. У Стародавній Греції судді покладались на раніше прийняті рішення для вирішення торгових спорів, а в Стародавньому Єгипті із цією ж метою була розроблена система оприлюднення судових рішень для наступного застосування в судовій практиці [16, с. 16]. Подібно давньоримські судді були схильні слідувати практиці своїх попередників, зокрема й у питаннях процедури. Однак у літературі слушно зазначається, що повага до попередньої практики зовсім не означає обов'язковість раніше прийнятих судових рішень, і тим більше не означає, що така практика розглядається як джерело права [16, с. 16]. У стародавні часи судові рішення як джерело права відігравало досить обмежену роль.

Повноцінне й провідне місце в системі джерел права судовий прецедент посів саме в англо-американській правовій сім'ї, де прямо визнається обов'язковість попередньої судової практики внаслідок дії концепції *stare decisis*. Згодом такий підхід перейняла низка країн, таких як США, Канада, Австралія, що може свідчити про ефективність цього правового інструменту. Формування доктрини прецеденту можна поділити на три етапи: формування загального права, доповнення загального права «правом справедливості», поширення судового прецеденту на інтерпретацію статутів [17, с. 2].

Судовий прецедент має дуалістичну юридичну природу як акт правосуддя, що вирішує існуючий конфлікт, і як результат судової правотворчості та джерело права.

У сучасному англо-американському праві судовий прецедент визнається джерелом права, існує нарівні із законодавством і розглядається як правова норма, створена судом під час розгляду конкретної справи.

В оксфордському словнику поняття «прецедент» визначається як приклад або справа, що приймається або може бути прийнята як зразок чи правило для наступних справ, за допомогою цього прикладу може бути підтверджено або пояснено будь-який аналогічний акт чи обставину [4].

В американському юридичному словнику «Blacks Law Dictionary» вказано: «Розглянута справа чи ухвалене рішення суду створює зразок або авторитет для такої ж чи схожої справи в подальшому або в разі виникнення схожого питання права. Попередні справи, схожі за фактами чи правовими принципами зі справою, яка розглядається, називаються прецедентами» [18].

Р. Давид окреслив судовий прецедент як «рішення в конкретній справі, яке є обов'язковим для судів тієї чи іншої інстанції під час вирішення аналогічних справ або служить приблизним зразком тлумачення закону, що не має обов'язкової сили» [19, с. 301].

Цікавими є визначення прецеденту, викладені англійськими вченими. Так, Р. Кросс у роботі «Прецедент в англійському праві» вказує, що «прецедентне право» складається з норм і принципів, які створені й застосовуються суддями в процесі винесення ними рішення [4]. А професор Лондонського університету Д. Ллойд зауважує, що прецедент являє собою рішення суду, яке розглядається або як обов'язкове, або як необхідне, що належить уважному вивченню, коли інший суд має вирішити таке чи схоже питання.

Прецедентом у його класичному розумінні вважається рішення, яке містить створену судом загальну правову норму та на якому ґрунтується рішення, на яке зобов'язані спиратись нижчі суди під час розгляду подібних справ.

Судовий прецедент розуміють у двох значеннях – вузькому й широкому. Під судовим прецедентом у вузькому значенні розуміється *ratio decidendi* справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі вирішення конкретної справи за прогалини чи нечіткості в правовому регулюванні. У широкому значенні прецедент – це рішення суду в цілому, яке містить таку норму.

У доктрині англо-американського права виділяють два види прецедентного права: загальне право та прецедентне право, яке інтерпретує чинні закони. Ці два джерела перебувають на різних сходинках ієрархії права. Визначення «загальне право» інколи вживається щодо всіх судових рішень у системі, де ці рішення мають прецедентний характер і виступають виключно формою визначення та втілення суті закону. Тому загальне право є окремим джерелом законотворення, незалежним від чинних законів [20, с. 44].

Однак, незважаючи на явні протиріччя й розбіжності в розумінні деякими авторами судової практики та судового прецеденту, у більшості наукових досліджень ці явища й поняття розглядаються як ідентичні та взаємозамінні, що до того ж виступають зазвичай під однією й тією ж назвою «прецедент» [7].

Прецедентне право характеризується тим, що воно не має поділу на приватне та публічне (що притаманно романо-германській правовій сім'ї), натомість історично склався поділ права на загальне право та право справедливості [24]. Також відсутній поділ права на галузі, а самі норми права не мають поділу на імперативні й диспозитивні.

Відсутність в англосаксонській правовій системі поділу норм на диспозитивні та імперативні пояснюється тим, що, на відміну від норм континентального права, які закріплені переважно в законодавстві та регулюють загальні випадки й відносини, суддя в англосаксонській правовій системі застосовує в конкретній ситуації рішення, яке вже склалось у конкретному випадку, тобто враховує наявні прецеденти [17, с. 2].

Дія доктрини прецеденту залежить від ієрархії судів, оскільки від цього залежить сила прецеденту, який становить рішення такого суду. Будь-який суд зобов'язаний дотримуватись прецеденту вищого суду та, як правило, пов'язаний своїм рішенням і рішеннями судів рівної юрисдикції. Прецеденти нижчих судів мають характер підкореності та переконливий вплив. У цьому полягає сутність принципу *stare decisis* як загального правила застосування, що сприяє сталості й визначеності в праві. Судові рішення можуть ґрунтуватись на двох різновидах принципу *stare decisis*: принципі підкореності та принципі переконливості [10].

Принцип підкореності судових рішень означає, що суд має дотримуватись правила, встановленого в результаті розгляду попередньої справи [13]. Принцип переконливості означає, що суд може дотримуватись правила, встановленого раніше, якщо аргументація досить переконлива, проте це не обов'язково [10].

Існування двох різновидів принципу *stare decisis* зумовило поширення обов'язкової сили прецеденту як на ієрархію судових інстанцій, так і на ієрархію рішень англійських судів. Обов'язковий характер прецеденту в англійському праві можна сформулювати таким чином: 1) рішення, що виносяться Палатою лордів, становлять обов'язкові прецеденти для всіх судів і для самої Палати лордів; 2) рішення,

прийнятті Апеляційним судом, обов'язкові для всіх судів, крім Палати лордів; 3) рішення, прийнятті Високим Судом, обов'язкові для нижчих судів; 4) рішення місцевих судів не є обов'язковими ні для цих, ні для інших судів і, будучи пов'язаними судовим прецедентом горизонтального рівня, не здійснюють будь-який вплив на вищі інстанції [7].

Структура судового прецеденту в його класичному розумінні є *ratio decidendi* та *obiter dictum*. *Ratio decidendi* – вирішальна мотивація суду, що лежить в основі прийнятого рішення та в подальшому використовується судами як зразок для вирішення інших подібних справ. Викладена в судовому рішенні мотивація має нормативну природу, оскільки містить певне правило, яке в різних джерелах називають прецедентною нормою, нормою права, юридичним (або правовим) принципом, правоположенням тощо. Найбільш точно суть *ratio* характеризує теза англійського правника І. Уембо про те, що *ratio decidendi* – це загальне правило, без якого будь-яка справа була б вирішена по-іншому. У вітчизняній правовій системі таке загальне правило відображається в частині судового рішення, що визначається як правова позиція [4]. Фактично правова позиція – це фрагмент мотивувальної частини, що містить викладену судом інтерпретацію тієї чи іншої норми права, певний порядок мотивації рішення, що в подальшому використовується іншими судами як зразок для оцінки подібних обставин справи. *Obiter dictum* – це зауваження суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета судового рішення, проте висловлені для пояснення, ілюстрації та мають загальний характер. *Obiter dictum* має додатковий, проте необов'язковий характер, тому не має обов'язкової прецедентної цінності для майбутніх справ.

На сьогодні доктрина права сформулювала велику кількість класифікацій судових прецедентів, які провадяться за різними критеріями:

- за способом виникнення: нормативно-правові (ті, що містять нові норми, які складаються переважно з гіпотези чи диспозиції, або принципи права), правотлумачні (ті, що виникають унаслідок тлумачення норм права) та правозастосовні (ті, що виникають у результаті втілення правової норми в життя);
- за часом дії: необмежені в часі та обмежені в часі;
- за суб'єктом правозастосовної нормотворчості: судові (наприклад, рішення Палати лордів у Великій Британії, правотворчість Верховного суду США) та адміністративні (рішення органів виконавчої влади, що можуть міститись у їхніх листах, інструкціях) [13];
- за юридичною силою: обов'язкові (абсолютно й умовно обов'язкові) та необов'язкові;
- за правовим змістом: прецедент із правовою нормою, прецедент тлумачення, роз'яснення закону [24].

Таким чином, правовий прецедент є цілком самостійною формою права та являє собою акт-документ, що містить нові норми права в результаті вирішення конкретної юридичної справи судовим чи адміністративним органом, якому надається загальнообов'язкове значення під час вирішення подібних справ у майбутньому. Прецедентне право – досить гнучка система, яка дає змогу судам найбільш вдало розглядати справи та суперечки, що виникають, враховуючи при цьому не лише

безкомпромісне підкорення практиці, що вже склалась, а й використання власної правосвідомості та досвіду судді, а також усі фактичні обставини справи [12].

У романо-германській правовій сім'ї саме явище, що іменується прецедентом, є багатозначним і відрізняється від судового прецеденту в системі загального права. У цих країнах система судової практики, як правило, не виходить за межі тлумачення закону та не визнається офіційною формою права, оскільки посилається на концепцію, згідно з якою судові рішення є обов'язковим лише для сторін – учасників судового розгляду. Для цих країн вона є допоміжним джерелом права [22, с. 136–137]. У більшості з них значення мають не стільки судові рішення з окремих справ, скільки узагальнення судової практики з певних категорій таких справ. Натомість вплив суду на формування й розвиток права знайшов відображення в теорії судової практики. На відміну від судового прецеденту судова практика не може бути сформована на підставі одного судового рішення. Важливу роль у формуванні судової практики в країнах континентального права відіграють рішення вищих судів, що можуть слугувати аналогом переконливих прецедентів. Такий підхід розвивається також Європейським судом із прав людини [7].

Юридичне визнання континентальною судовою практикою нових правових норм і регульованих ними суспільних потреб, що відповідають реаліям життя, відбувається шляхом підготовки керівних роз'яснень судової практики та ухвалення спочатку поодиноких судових рішень, які, заперечуючи раніше сформовану судову практику, поступово формують нові підходи в судовій практиці з певного юридичного питання. Створення усталеної судової практики схоже за своїм механізмом із виробленням правового звичаю.

У сучасній доктрині й законодавстві країн континентальної Європи продовжує домінувати принцип, згідно з яким суди у своїй діяльності керуються та підкоряються закону, а рішення, що виносяться ними, мають силу індивідуально-правових актів. Правовою доктриною деяких країн континентального права судова практика взагалі не розглядається як джерело права.

Водночас окремі європейські країни пішли шляхом визнання концепції обмеженого судового прецеденту, під яким розуміється рішення вищих судових інстанцій нормативного характеру, які в процесі тлумачення закону створюють норми, що відповідають закону та підлягають обов'язковому застосуванню в подібних справах. При цьому істотною відмінністю континентального прецеденту від англо-американського є те, що останній може бути створений одним судовим рішенням, тоді як континентальний прецедент створюється більш демократично – завдяки появі низки судових рішень, тобто не нав'язується «зверху», а виникає якщо не внаслідок консенсусу, то принаймні внаслідок сприйняття правової позиції значною частиною юридичної спільноти.

Водночас варто зазначити, що не всі країни континентальної Європи дотримуються подібної позиції. Іншу групу утворюють країни, у яких прецедент як результат правотворчої діяльності судів законодавчо не закріплений, проте фактично існує й застосовується [15, с. 58].

Якщо характеризувати юрисдикційну діяльність Європейського суду з прав людини (далі – Суд), то в ній склалась досить парадоксальна ситуація: офіційне запереч-

чення дотримання доктрини *stare decisis*, або формальної обов'язковості правових позицій, що сформульовані в мотивувальних частинах раніше прийнятих рішень під час вирішення аналогічних справ, а також відсутність відмінностей між *ratio decidendi* та *obiter dictum* може дезорієнтувати науковців та адвокатів у питанні обов'язковості практики Суду для всіх суб'єктів права. Водночас не викликає заперечення той факт, що саме завдяки розвиненій судовій практиці й прогресивним підходам Суду Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стала «конституційним документом європейського публічного порядку».

Визначаючи формальну відсутність доктрини *stare decisis*, Суд послідовно дотримується своєї усталеної практики, тобто слідує тенденції, що склалась у країнах романо-германського права.

В.А. Туманов із приводу існування прецедентної практики Суду зазначає: «Під час вирішення конкретної справи Суд, як правило, посилається на свої попередні рішення із цієї чи близької категорії справ, як і на рішення із супровідних питань, що виникали в процесі розгляду цієї справи. Прийнято посылатись на найближчі рішення «із числа останніх». Водночас найбільшим авторитетом користуються рішення, які можна назвати «модельними»: у них уперше або найбільш детально висловлені відповідні правові позиції та установки Суду» [21].

Прецедентний характер рішень Суду та їх обов'язковість для всіх країн – членів Ради Європи визнають також українські вчені Так, суддя Європейського суду з прав людини у відставці, професор В.Г. Буткевич наголошує, що своєю діяльністю Суд перекреслив практично всі заперечення супротивників, що рішення міжнародних судових установ можуть бути джерелом міжнародного права. Він також зазначає: «У своїх судових рішеннях Європейський суд із прав людини на чільне місце поставив свої попередні рішення та не бажає від них відходити, навіть якщо комусь здається, що він цим порушує Конвенцію <...>. Мотивуючи свої судові рішення власними прецедентами, Суд фактично зобов'язав держави поважати їх і брати за основу в аргументації їхніх позицій у власних справах» [22, с. 136–137].

Науковці, судді Конституційного Суду України у відставці П.Б. Євграфов та В.П. Тихий справедливо вважають, що від справи до справи Суд виробляє й формує правові позиції щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі загальні та усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію, тобто поширюються на невизначене коло осіб і на необмежену кількість подібних ситуацій, випадків, тому в подальшому Суд керується ними, спирається на них під час розгляду інших аналогічних справ. Разом із конвенційними нормами правові положення Суду регулюють діяльність держав – учасниць Ради Європи, усієї державної влади, особливо законодавчої, у сфері прав людини й основоположних свобод [23, с. 82].

Отже, незважаючи на офіційне заперечення застосування доктрини *stare decisis* під час вирішення конкретних справ, вона діє фактично в модифікованому вигляді та має назву «усталене прецедентне право Суду», що у свою чергу є результатом адаптації прецедентного права країн англо-саксонської правової сім'ї до умов правових систем країн континентальної Європи.

Інтеграція України до європейського співтовариства спонукає нас до адаптації українського права до європейських правових стандартів. Логічним у контексті

цього є прийняття українським парламентом Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ч. 1 ст. 17 якого говориться, що українські суди під час вирішення справ застосовують Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини та практику Суду як джерело права [1].

Власне, складається ситуація, за якої судові прецеденти Суду є джерелом права, а судові рішення національних судів не входять до системи правових джерел, оскільки зазвичай вони нові норми не утворюють, а лише застосовують чинне право [5].

Доречно зауважити, що в Європі, більшість держав якої належать до романо-германської правової системи, питання застосування рішень Суду вирішено таким чином: практика Суду є своєрідним тлумаченням норм, виділення суті положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, що полегшує безпосереднє її застосування. Інакше кажучи, справи Суду офіційно не вважаються прецедентами, проте є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Варто підкреслити, що Суд у своїй практиці дотримується не самого прецеденту як такого, він ставить відповідні правові питання та відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Таким чином, на нашу думку, Суд здійснює нормотворчість шляхом створення правових позицій, заснованих на «букві» й «душі» Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Прихильники концепції судового прецеденту в Україні вказують на прецедентність рішень вищих судових інстанцій, зокрема постанов Пленуму Верховного Суду України, рішень Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, а також Конституційного Суду України.

Проте із цим не можна погодитись, тому що, по-перше, вони під час роз'яснення питання законодавства не творять нові норми права. По-друге, рішення вищих спеціалізованих судів із конкретних справ у порядку касації не є прецедентами, оскільки нижчі суди не мають обов'язку використовувати їх та посилатись на їхні положення під час розгляду аналогічних чи подібних справ. Звісно, на практиці рішення вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України часто беруться до уваги судами першої й апеляційної інстанцій під час вирішення того чи іншого спору, проте це не означає, що суддя нижчого суду зобов'язаний винести аналогічне або подібне до того рішення, яке ухвалив суддя вищого суду. По-третє, попри особливе місце Конституційного Суду України, його рішення також не є прецедентами. Правова природа рішень Конституційного Суду України про нормативне тлумачення полягає в з'ясуванні й роз'ясненні змісту правових норм, і при цьому нова норма не твориться.

В Україні як у державі, що належить до романо-германської правової сім'ї, некоректно застосовувати сам термін «судовий прецедент», оскільки судові рішення, навіть попри їхню нормативність, не містять ознаки «класичного» прецеденту, як і не мають його структури. У цьому разі варто послуговуватись такими поняттями, як «правоположення» або «правова позиція суду» [8].

Висновки. Отже, для підведення підсумку варто визначити переваги й недоліки судового прецеденту. Для обґрунтування переваг судового прецеденту під час здійснення правосуддя можна навести такі основні аргументи:

1) ця доктрина значно зменшує правову невизначеність під час вирішення справ;

2) за дії цієї доктрини усувається необхідність постійної аргументації певних правових питань, що вже були предметом судового розгляду;

3) доктрина судового прецеденту забезпечує залежність результату справи від певних раціональних об'єктивних стандартів, що існували заздалегідь та існуватимуть далі, після рішення в справі, а не зважає на примхи й персональні вподобання окремого судді, який її розглядає; усувається свавільна діяльність суддів у процесі здійснення правосуддя;

4) ця доктрина забезпечує достатню здатність права до адаптації за нових життєвих обставин за збереження суттєвого рівня передбачуваності;

5) ця доктрина функціонує в спосіб, що забезпечує рівновагу між необхідністю гарантії принципу правової визначеності під час здійснення судочинства, у тому числі заповнення прогалин у праві, та здійсненням повноважень законодавчих органів, адже останні мають більше можливостей розробляти й приймати нормативно-правові акти, що регулюватимуть цілі інститути та галузі права, не обмежуючись, як у випадку судової діяльності, питаннями, що постають у конкретній справі;

6) доктрина судового прецеденту ґрунтується на справедливості, що набуває свого значення в принципі «подібні справи мають вирішуватись в однаковий спосіб»;

7) важливою ознакою цього явища є гнучкість: факт, що судові рішення не є положеннями законодавчих актів, означає, що вони можуть бути змінені або їх частини можуть бути визнані хибними чи взагалі відкинута.

Однак є й певні недоліки судового прецеденту під час здійснення правосуддя:

а) жорсткість (прецедент не допускає жодних відхилень, якщо він був визнаний обов'язковим);

б) загроза непослідовності (ті судді, які не бажають дотримуватись певного прецеденту, можуть мотивувати це за рахунок дуже незначних розходжень, начебто виявлених ними; це сприяє виникненню в справі штучних утворень, що призводить до її нелогічності);

в) громіздкість і складність (велика кількість норм, велика кількість прецедентів призводять до того, що судді та сторони не можуть вивчити всі прецеденти, які мають відношення до справи);

г) текстуальне вираження диспозиції прецедентної норми нечітко сформульоване – її необхідно виокремлювати з тексту судового рішення.

Література

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 263.

3. Климович О.В. Застосування прецедентної практики ЄСПЛ судами України / О.В. Климович // Адвокат. – 2002. – № 2. – С. 34–41.
4. Кросс Р. Прецедент в англійському праві / Р. Кросс ; под общ. ред. Ф.М. Решетникова. – М. : Юридическая литература, 1985. – 239 с.
5. Луць Л.А. Прецедент правовий / Л.А. Луць, П.М. Рабінович, Г.Г. Шмельова // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемчущенка. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П – С. – 2003. – С. 77.
6. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Б.В. Малишев ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 14 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
8. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.В. Шевчук ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 38 с.
9. Анакіна Т.М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Т.М. Анакіна ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 231 с.
10. Ведерніков Ю.А. Теорія держави та права / Ю.А. Ведерніков, В.С. Геркул. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 346 с.
3. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 423 с.
11. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 286 с.
12. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів : Новий Світ – 2000, 2003. – 456 с.
13. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник] / В.О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
14. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс) : [екзаменаційний довідник] / Ю.М. Оборотов. – О. : Юридична література, 2004. – 216 с.
15. Марченко М.Н. Вторичные источники романо-германского права: прецедент, доктрина / М.Н. Марченко // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». – 2000. – № 4. – С. 52–63.
16. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
17. Загайпова С.К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения / С.К. Загайпова. – М. : Норма, 2002. – 176 с.
18. Black's Law Dictionary. – St. Paul : West Publishing Co., 1990. – 1176 p.
19. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1976. – 400 с.
20. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – 542 с.
21. Туманов В.А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В.А. Туманов. – М. : Норма, 2001. – 304 с.
22. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / [В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній]; за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
23. Євграфов П.Б. Правотлумачення ЄСПЛ і його значення для національного конституційного судочинства / П.Б. Євграфов, В.П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 82–84.
24. Червонюк В.И. Теория государства и права : [учеб. пособие] / В.И. Червонюк. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с. ; Цвик М.В. О судебной практике / М.В. Цвик, В.С. Смородинский // Проблемы законности. – 1999. – № 40. – С. 3–10.

Анотація

Журавльов А. В. Судовий прецедент як джерело права в адміністративному судочинстві. – Стаття.

Проаналізовано правову природу прецедентного права в країнах англо-американського та континентального права. Доведено, що історія становлення прецеденту як джерела права є багатовіковою й ґрунтується на ідеї справедливості того судового рішення, яке не відрізняється від раніше прийнятого за збігу фактичних обставин справи, що розглядаються. Досліджено можливості застосування судових рішень Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. Визначено поняття, структуру та основні класифікації судових прецедентів, а також особливості їх застосування. Розкрито питання обмеженого судового прецеденту. Сформульовано аргументи, які дали змогу зробити висновки та визначити переваги й недоліки застосування судового прецеденту адміністративними судами.

Ключові слова: прецедент, ratio decidendi, obiter dictum, континентальна система права, романо-германська правова сім'я, прецедентне право, адміністративне судочинство.

Аннотация

Журавлев А. В. Судебный прецедент как источник права в административном судопроизводстве. – Статья.

Проанализирована правовая природа прецедентного права в странах англо-американского и континентального права. Доказано, что история становления прецедента как источника права является многовековой и основывается на идее справедливости того судебного решения, которое не отличается от ранее принятого при совпадении фактических рассматриваемых обстоятельств дела. Исследованы возможности применения судебных решений Европейского суда по правам человека в административном судопроизводстве Украины. Определено понятие, структура и основные классификации судебных прецедентов, а также особенности их применения. Раскрыты вопросы ограниченного судебного прецедента. Сформулированы аргументы, которые позволили сделать выводы и определить преимущества и недостатки применения судебного прецедента административными судами.

Ключевые слова: прецедент, ratio decidendi, obiter dictum, континентальная система права, романо-германская правовая семья, прецедентное право, административное судопроизводство.

Summary

Zhuravlov A. V. Judicial precedent as a source of law in administrative justice. – Article.

Analyzed the legal nature of the case law in the countries of the Anglo-American and continental law. It is proved that the history of the formation of a precedent as a source of law is the age-old and is based on the idea of justice of the court decision, which does not differ from the previously received at the coincidence of the actual circumstances of the case under consideration. The possibilities of application of judgments of the European Court of Human Rights in the administrative procedure of Ukraine. The concept, structure and basic classification of judicial precedents, as well as features of their application. Disclosure issues a limited judicial precedent. Formulated arguments that led to the findings and to determine the advantages and disadvantages of judicial precedent by the administrative courts.

Key words: precedent, ratio decidendi, obiter dictum, continental system of law, Romano-Germanic legal family, case law, administrative proceedings.